ЕТИКА, МОРАЛ, НРАВСТВЕНОСТ

гл. ас д-р Милен Маринов

ETHICS, MORALITY, MORALS

Assist. Prof. Milen Marinov, PhD

This article discusses with the etymology of the words "ethics", "morality" and "morals", the origin of morals and interpretations of its Golden Rule ("Do unto others as you would have them do unto you.") in different ages and cultures.

Key words: *ethics, morality, morals, the Golden Rule*

Потребността от осмисляне на *отношението на човека към човека* се появява още през дълбоката древност, в зората на човешката цивилизация. Отделни етически възгледи откриваме в първите писмени паметници на културата под формата на наставления в шумерските глинени плочици (III хил. пр.н.е.), поучения в древноегипетските папируси, молитви в древноиндийските веди (II хил. пр.н.е.).

Един или няколко етически възгледа обаче не представляват цялостно етическо учение. В качеството си на теоретична система етиката възниква през I хил. пр.н.е. Приблизително *по едно и също време*[*] в древните култури се появяват различни, независими едно от друго етически учения:

- в Палестина през VIII – VI в. пр.н.е. – учението на юдейските пророци Исайя, Илия, Осия и др. за *чистотата на сърцето* (духа);
- в Иран през VI в. пр.н.е. – учението на Заратустра за борбата между *доброто* (Ормузд) и *злото* (Ариман);

[*] Наречено от К. Ясперс „осево време“ – епохата (VIII – II в. пр.н.е.), в която се полага „оста“ на световната история.

- в Индия през VI – V в. пр.н.е. – брахманистките и будистките учения за *дхармата* (дълга) и *кармата* (постъпката);
- в Китай през VI – V в. пр.н.е. – конфуцианското учение за *дъ* (добродетелта) и даоисткото учение за *дао* (пътя) на човека;
- в Гърция през V – IV в. пр.н.е. – ученията на софистите и на Сократ за *добродетелите*.

През първата половина на същото хилядолетие гърците започват да употребяват думата *етос* (ἦθος), която се тълкува отначало от Омир (VIII в. пр.н.е.) като *обиталище*, *свърталище*, *леговище*, по-късно от Херодот (V в. пр.н.е.) като *навик*, *привичка*, *обичай, закон* (ἔθος), а при Софокъл (V в. пр.н.е.) и Платон (V – IV в. пр.н.е.) е със значение на *нрав* и *характер*. От това съществително име Аристотел (IV в. пр.н.е.) образува прилагателното *етически* (ἠθικός), *отнасящ се до нравите*, и въвежда термина *етика* (τὰ ἠθικά) – в смисъла на *учение за нравите или нравствеността*.

Три от многобройните Аристотелови съчинения са посветени именно на проблема за нравствеността: *Никомахова етика*, *Евдемова етика* и *Голяма етика*. В *Никомахова етика* Аристотел развива понятието за щастие и дава дефиниция на *етическите*[*] и *дианоетическите*[**] добродетели. *Евдемова етика* разглежда щастието като преуспяване в живота, етическата добродетел изобщо и нравственото съвършенство – *калокагатия*.[***] Тема на кратката *Голяма етика* са: добродетелта, разделението на благата, справедливостта, отговорността, невъздържаността, удоволствието, приятелството и др. Най-общо казано, тези съчинения търсят отговор на основния за етиката въпрос: *какво е длъжен да прави човек?*

---

[*] *етически добродетели* (на нрава) – *мъжество, смелост, щедрост, честност* и др.

[**] *дианоетически добродетели* (на ума) – *мъдрост* (σοφία); *благоразумие* (φρόνησις), *способност* (τέχνη)

[***] ст. гр. κάλος – красив, прекрасен, прелестен; ἀγαθός – добър, благ: κάλος κἀγαθός – у Платон „нравствено съвършен“

Според Аристотел *човекът по природа е политическо, т.е. обществено животно* (ζῷον πολιτικόν) и нравствеността му се проявява единствено в съвместния живот с другите. В трактата си *Политика* философът различава два типа общности: *семейството* и *държавата*. **Семейството** е общност, осигуряваща живота на хората във всекидневието; а **държавата** е общност, населяваща определена територия и притежаваща организация. Затова най-важните за човека практически науки са политиката и етиката. **Политиката** *е наука за държавата*. **Етиката** *е наука за всекидневните отношения между хората, за правилното и неправилното поведение; учение за главната цел на човешкия живот и за положителните качества у човека – добродетелите*. В този смисъл тя е „малката политика“.

За разлика от философията, която е теоретическа (съзерцателна) наука, *етиката се явява практическа наука*. Нейната цел, твърди Аристотел, *не е познанието, а постъпките*; тя ни учи как да бъдем добродетелни, *иначе от нея не би имало никаква полза*.

За укрепването на *етиката като наука* голям принос имат стоиците (през III в. пр.н.е.). Те я приемат за една от трите части на философията, наред с логиката и физиката. По тази причина с понятието *етика* започва да се означава онази област от философското знание, изучаваща човешките добродетели, т.е. учението за нравствеността – житейската мъдрост, с чиято помощ хората се опитват да проумеят какво е щастието и как те могат да го постигнат.

Интересно е, че думата *морал* е калка на думата *етика*. Латинското *mos* (*привичка, обичай, нрав, характер*) съответства на старогръцкото *етос*. При превода на Аристотеловото *етикос*, римският оратор Цицерон (II – I в. пр.н.е.) използва производното от латинския корен прилагателно *moralis*, а след него представителите на Новата стоа Сенека (I в. пр.н.е. – I в.) и Епиктет (I – II в.) употребяват думата *морал* (лат. *moralitas*) и определят етиката като *философия на морала*.

Думите *етика* и *морал* навлизат в много от съвременните езици, но в някои от тях те имат свои съответствия, каквато е думата *нравственост* в българския език например.

Първоначално понятията *етика*, *морал* и *нравственост* се покриват, като означават сферата на нравите, обичаите и общоприетите правила на поведение. Впоследствие те получават свое различно съдържание: *етика* – това е теорията; *нравственост и морал* – са духовните явления в живота на човека и обществото. *Етиката изучава морала и ни учи на нравственост.*

В разговорния език понятията *морал* и *нравственост* съвпадат. От теоретична гледна точка обаче, съгласно традицията, която води началото си от Г. Хегел, е прието значението на тези понятия да се разграничава. Моралът се отнася към съзнанието, а нравствеността – към действието:

- *морал* – система от заповеди, кодекси, правила и норми за поведение, установени в обществото, от които човек се ръководи; моралът е една от формите на общественото съзнание наред с естествознанието, изкуството, религията, философията, политиката, правото и икономиката, в които се въплъщава духовната култура на човечеството.

В преносен смисъл *морал* се използва като синоним на *нравоучение* **(**поучаване, упрекване) и *съвест* (морално съзнание).

- *нравственост* – произлиза от *нрав*, това са онези душевни качества у човека (наречени *добродетели*), които се проявяват в неговото държание и в отношението му към другите.

Общностните нрави са общоприетите обичаи, традиции и порядки. Те биват добри и лоши, съответстващи или несъответстващи на представите на дадена общност за *добро* и *зло*, *честно* и *нечестно*, *справедливо* и *несправедливо*. Съвкупността от добрите нрави наричаме *нравственост*. Нейна противоположност е *безнравствеността*.

Как обаче се заражда самият *нравствен процес*? Естествен или свръхестествен е той? Възприет ли е, или е наложен от някого?

В своята лекция за природния произход на нравствеността, изнесена в лондонското Етическо дружество през 1890/91 г., руският революционер и публицист княз П. Кропоткин дава следното обяснение: ние ... *различаваме три основни елемента, три съставни части на нравствеността: първо – общностния инстинкт, от който се развиват по-нататъшните привички и нрави; после понятието за справедливост; и на почвата на тези два се развива третият елемент на нравственото – чувството... От тези три елемента, развиващи се напълно естествено във всяка човешка общност, е съставена нравствеността*.[1]

Повлиян от английския естественик Ч. Дарвин[*], руският учен твърди, че *нравственото начало* у човека е по-нататъшно развитие на общностния инстинкт, свойствен за целия животински свят. При стадните животни този инстинкт се развива толкова силно, че взема връх дори над инстинкта за самосъхранение. Изключение не прави и първобитният човек. С течение на времето ранната родова община налага сурови ограничения на човешките нрави. Племето сплотява и издига общностния интерес над личния. Това общностно чувство, което се изгражда, *т. е. взаимната зависимост между всички членове на общността* П. Кропоткин нарича *нравствено чувство*.

Можем да добавим, че чувството за принадлежност към дадена общност и привързаността между нейните членове предизвикват *отделни нравствени чувства* (за *дълг*, *вина*, *преданост*, *съвест*, *отговорност*, *саможертва* и т.н.), които се превръщат в мотив за *нравствено поведение*. Тяхното възпитаване и най-вече грижата към останалите общности са белег за високоразвита нравственост.

Трябва също да уточним, че чувствата са първични спрямо представите, които са опит на разума да ги осмисли (опитвайки се първо да

[*] *Произходът на човека и половият отбор* (1871)

ги обожестви, а после да ги превърне в идеи). За останалото П. Кропоткин е прав!

Подобен род чувства, произлезли от дълбините на човешката психика, пораждат универсални *представи* или *идеи*, наречени *архетипове*[*], които битуват в митологията, религията и фолклора на всички народи. Затова не бива да ни учудва, че те се появяват във всяка една епоха и на различни места по света. *Архетиповете са първооснова на духовната култура, а в този смисъл – и на нравствеността.*

Същността на нравствеността се изразява в простичкото общочовешко правило: *да постъпваме с другите така, както искаме те да постъпват с нас*. Това **златно правило** присъства във философската традиция още през *осевото време*. Отначало го срещаме в неговата негативна формулировка. Според Талес (VII – VI в. пр.н.е.): Не трябва *сами да вършим това, което осъждаме у другите*.[2] Конфуций (VI в. пр.н.е.) настоява: *Не прави на другите това, което не пожелаваш на себе си, и тогава в държавата и семейството към теб не ще чувстват вражда*.[3] Хилел Стари (I в. пр.н.е. – I в.) отговаря на невежия: *Което е омразно на теб, не го прави другиму*.[4] Епиктет (I – II в.) ни учи: *Това, което не желаеш за себе си, не желай и за другите: не искаш да си роб – не превръщай другите в такива*.[5] Откриваме го и в по-късните епохи, но вече с позитивен смисъл. В *Новия завет* се казва: *И както желаете да правят човеците на вас, така и вие правете на тях* (Лука 6: 31). За Св. Августин (IV – V в.): човек трябва *да желае на ближния същото добро, което желае на себе си, и да не му желае това зло, което не желае на себе си:* така е длъжен да се отнася и към всички останали.[6] Категоричният императив на И. Кант (XVIII – XIX в.) гласи: да се отнасяме към другите *като към цел, а не (само) като към средство* и *да постъпваме с тях така,*

[*] *архетиповете* (от ст. гр. ἀρχέτυπον – първообраз, образец) са носители на *колективното несъзнавано*, на родовата памет и общото емоционално минало (К. Г. Юнг)

както желаем те да постъпват с нас; защото постъпката ни трябва *да се превърне в принцип на (едно) всеобщо законодателство*.[7]

В заключение можем да подчертаем, че *етиката* и *моралът* са двете лица на *нравствеността*, която от своя страна се основава на *общностния инстинкт* и на произтичащите от него *нравствени чувства* и *нравствени идеи*, въплътени в *нравствения идеал* на всяка една култура и епоха.

---

[1] **Кропоткин, П.А.** *Справедливость и нравственность*. Дмитров, 1920. http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=805
[2] **Диоген Лаэртский.** *О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов.* М., 1986, с. 61.
[3] **Конфуций.** *Лунь юй.* 12, 2. < http://burash.ru/wp-content/uploads/2013/12/Конфуций-Лунь-Юй.pdf>
[4] **Soncino Babylonian Talmud, 31a.** http://www.come-and-hear.com/shabbath/shabbath_31.html
[5] **Эпиктет.** *Афоризмы.* СПб., 1891.
[6] **Августин Блаженный.** *Об истинной религии. Теологический трактат.* Мн., 1999, с. 46.
[7] **Кант, И.** *Сочинения в шести томах.* Т. 4, 1, М., 1965, с. 347.

1. Kropotkin, P.A. Spravedlivosty i nravstvennosty. Dmitrov, 1920. http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=805
2. Diogen Lartskiy. O zhizni, ucheniyah i izrecheniyah znamenith filosofov. M., 1986, s. 61.
3. Konfutsiy. Luny yuy. 12, 2. < http://burash.ru/wp-content/uploads/2013/12/Konfutsiy-Luny-Yuy.pdf>
4. Soncino Babylonian Talmud, 31a. http://www.come-and-hear.com/shabbath/shabbath_31.html
5. Epiktet. Aforizm. SPb., 1891.
6. Avgustin Blazhenny. Ob istinnoy religii. Teologicheskiy traktat. Mn., 1999, s. 46.
7. Kant, I. Sochineniya v shesti tomah. T. 4, 1, M., 1965, s. 347.